

ΠΟΙΚΙΛΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ

1. Οἱ Ἴκετιδες τοῦ Αἰσχύλου

Par. Ox. 2256, ἀπ. 3

ἐπὶ ἄρχοντος ?

ἐνίκα Αἰσχύλο[ς Ἴκετισι Αἰγυπτίοις

Δαναῖσι Ἀμυ[μώνη σατυρικῆι·

δεύτερος Σοφοκλή[ς· τρίτος

Μέσατος [[Ναυπ[λίωι

5

[[Βάκχαις Κωφοῖ[ς σατύροις

Ποι]μέσιν Κυκν[φωι

σατυρ(ικῶι)

1 Ἀρχεδημίδου ? Lobel 4 Σοφοκλή[ς, τρίτος —, ὁ δὲ Snell τρίτος
Kakridis 5 Ναυπ[λίωι Snell 6 σατύροις suppl. Snell 7 Κύκν[φωι
Pieraccioni, Κύκλ[ωπι Lobel Cetera suppl. Lobel.

Τὸ κείμενο αὐτό, ἀπόσπασμα ἀπὸ μιᾶν ἀρχαία ὑπόθεσιν, ἀπὸ τὴν
πρώτη στιχμῆ πού ἐγινε γνωστὸ προκάλεσε σύγχυση μεγάλη, ἀπὸ δύο
προπαντὸς λόγους: πρῶτα γιατί παρουσίαζε τὸν Αἰσχύλο μὲ τὴν τριλο-
γία τῶν Δαναῶδων, πού ἡ ορίνιο communis τὴν τοποθετεῖ στὴν πρώτη
δεκαετία τοῦ 5ου π. Χ. αἰῶνα¹, γὰ συναγωνίζεται μὲ τὸ Σοφοκλή, πού
τὴν ἐποχὴ ἐκείνη θὰ ἔπρεπε γὰ ἦταν μωρὸ ἀκόμη! Τὴ δεύτερη δυσκο-
λία τὴ γέννησε ἡ λ. μέσατος (στ. 5).

Τὰ ἀρχαῖκά στοιχεῖα τῶν Ἴκετίδων, πού εἶναι σχεδὸν βέβαιον πὼς
ἀποτελοῦσαν τὸ πρῶτο ἔργο τῆς τριλογίας, ἀφθονοῦν, καὶ ἔχουν τονι-

¹ M. Croiset, Eschyle, Études sur l'invention dramatique dans son
théâtre, Paris 1928, σ. 43. M. Pohlenz, Die Griechische Tragödie, Leipzig
u. Berlin 1930, σ. 39. P. Maion, ἔκδ., Paris 1920, τόμ. Α' σ. 3, C. M. Bowra,
Ancient Greek Literature, Oxford 1933, σ. 81. G. Murray, Aeschylus,
the creator of tragedy, 1940, σ. 10. H. J. Rose, A Handbook of Greek
Literature³, London 1948, σ. 149, ὁπ. 63. Πρὸ ἀκόμω G. Müller, De Aeschylī
Supplicum aetate et indole. Dissert. Halle 1908. F. Focke, Gött. Nachr.
1922, 156 κδ. (πού χρονολογεῖ τὴν τραγωδία ἀμέσως μετὰ τὸ 499 π.Χ.).

στη συχνά ως τώρα¹: ὁ μῦθος εἶναι ἀπλός, χωρὶς περιπλοκές, ἡ ἐξέλιξη τῆς δράσης ἀργή, οἱ ἥρωες χωρὶς προσωπικότητα· ὁ χορὸς ἀπαρτίζεται ἀπὸ πενήντα πρόσωπα² καὶ παίζει τὸ ρόλο τοῦ πρωταγωνιστῆ· ὁ δευτέρος ὑποκριτὴς δὲν εἶναι ἀναγκαῖος παρὰ σὲ μιὰ μόνο σκηνή· τὰ χορικά δυσανάλογα μεγάλα· ἡ τραγωδία ἀρχίζει μὲ τὴν πάροδο· ἡ διακόσμηση τοῦ προσκηνίου λείπει· ἡ σκηνὴ τοῦ αἰγυπτίου κήρυκα μὲ τοὺς βαρβαρισμούς του καὶ τὶς ἀλλόκοτες στολές τῶν συνοδῶν του δείχνει πὼς ἡ τραγωδία δὲν ἔχει ἀκόμα διαφοροποιηθῆ ἔντονα ἀπὸ τὸ σατυρικό δράμα· τὸ ὕψος βαριά μεγαλόπρεπο· στὰ χορικά οἱ ἀντιστροφικὲς ἐλευθερίες σχετικὰ πολλές.

Ἡ συγκέντρωση τόσων ἀρχαϊκῶν στοιχείων, αὐτὴ ἦταν ποῦ εἶχε ὀδηγήσει τοὺς ἐρευνητὲς σὲ μιὰ τόσο πρῶιμη χρονολόγησι. Μὲ τὸ νέο ὅμως παπυρικὸ εὔρημα εἴμαστε ἀναγκασμένοι, νομίζω, νὰ ἐγκαταλείψουμε ὀριστικὰ τὴν πρώτη δεκαετία τοῦ 5ου αἰῶνα καὶ νὰ κατεδοῦμε πολὺ πιὸ κάτω. Φυσικά, δὲν ἀποκλείεται νὰ ἐπινοηθοῦν διάφορες συμβιβαστικὲς λύσεις (π.χ. νὰ δεχτοῦμε πὼς οἱ Δαναῖδες, ἔργο πιὸ καλιό, παίχτηκε γιὰ δευτέρα φορά ἀργότερα, ἢ ν' ἀποσπάσουμε τὶς Ἰκέτιδες ἀπὸ τὶς Δαναῖδες καὶ τὴν Ἀμυμώνη, ἢ νὰ διασπάσουμε χρονικὰ τὴ συγγραφὴ τῆς τετραλογίας ἀπὸ τὴν παράστασή της, ἢ τέλος ν' ἀμφισβητήσουμε τὴν ἀξιοπιστία τῆς νέας μαρτυρίας). Τὸ πιὸ σωστὸ ὅμως καὶ πιὸ τίμιον κατὰ τὴ γνώμη μου θὰ ἦταν νὰ ὁμολογήσουμε τὴν πλάνη μας. Γιατὶ ὑπάρχει καὶ ἓνα ἄλλο τώρα στοιχεῖο ποῦ μᾶς ἀναγκάζει νὰ ἐγκαταλείψουμε τὴν τόσο πρῶιμη χρονολόγησι: ἀφοῦ οἱ Δαναῖδες πήραν τὸ πρῶτον βραβεῖον, δὲν μπορεῖ νὰ παίχτηκαν πρὶν ἀπὸ τὸ 484, τὴ χρονιὰ ποῦ, ὅπως ἀναφέρεται, ὁ Αἰσχύλος νίκησε γιὰ πρώτη φορά³. Δεύτερος *terminus post quem* εἶναι ἡ ἐνγλικιότητα τοῦ Σοφοκλῆ, ποῦ συναγωνίστηκε μὲ τὸν πρεσβύτερον ὁμότεχνόν του—γύρω στὰ 475 λοιπόν. Γιὰ τὸ πόσον πιὸ κάτω πρέπει νὰ κατεδοῦμε θὰ μιλήσουμε στὸ τέλος. Πρῶτα νὰ ἰδοῦμε τὸ δεῦτερον ζήτημα ποῦ μᾶς γέννησε ὁ νέος πάπυρος:

Μέσατος ὡς κύριον ὄνομα δὲν ἀναφέρεται παρὰ μόνο στὶς Ἐπιστολὰς τοῦ Ψδ. Εὐριπίδῃ⁴. Παράξενη σύμπτωση βέβαια ν' ἀποδίδεται πάλι

¹ Böwra, δ.π., Rose, δ.π., W. Schmid, Griech. Lit. - Gesch. 1, 2, 194, ὅσοι 1 καὶ 2.

² «Θὰ ἦταν παράλογο νὰ φανταστοῦμε πὼς οἱ Δαναῖδες, ποῦ τὸ κοινὸν τὶς ἔφερε πενήντα, παρουσιαζόταν ν' ἀντιπροσωπεύωνται ἀπὸ δεκάπεντε ἢ καὶ δώδεκα μόνο πρόσωπα» (Wilamowitz, Aischylos Interpretationen, Berlin 1914, σ. 4).

³ Πάρ. Χρον. 50. Πρβ. καὶ Schmid δ.π., σ. 194, ὅσοι 2.

⁴ Ἰσθι μέντοι μηδὲν μᾶλλον ἡμῖν ὦν νῦν Ἀγάθων ἢ Μέσατος λέγει μέλλον, Ἐπιστ. Εὐριπ. 5, 2 (Epistol. Gr. p. 278 Herch.).

σὲ τραγικὸ ποιητὴ, ἃς εἶναι καὶ μιὰ δυὸ γενιὲς μεταγενέστερον — ἀφοῦ παρουσιάζεται σύγχρονος μὲ τὸν Ἀγάθωνα. Μὲ τὸν Μέσατο αὐτὸν ὁ Lobel δὲν μπόρεσε νὰ καταλήξῃ σὲ κανένα συμπέρασμα. Ἔτσι ὁ Snell ὑποστήριξε πὼς ἔχουμε νὰ κάνουμε μὲ τὴν προσηγορικὴ λ. μέ(σ)ο(σ)ατος = μεσαίος. Ἀφοῦ, λέει, ὁ γραμματικὸς ἐμνημόνευε τὸν Διοχύλο μὲ τὴν τριλογία ποῦ νίκησε, ἐπειδὴ δὲν ἤξερε ἢ δὲν ἤθελε ν' ἀναφέρῃ τὴν τετραλογία τοῦ τρίτου τραγικοῦ, ἄφησε ν' ἀκολουθήσουν γυμνὰ τὰ ὄνόματα τοῦ δευτέρου καὶ τοῦ τρίτου ποιητῆ, γιὰ νὰ προσθέσῃ στὸ τέλος «κατὰ παράξενον κάπως τρόπον» τοὺς τίτλους τῶν τραγωδιῶν τοῦ Σοφοκλῆ: ἔσθησε πρῶτα τὴν τετραλογία ποῦ κατὰ λάθος ἔγραψε, καὶ ἔπειτα σημείωσε: ὁ μεσαίος, δηλ. ὁ δεύτερος, δίδαξε τίς τραγωδίαις Ποιμένες, Κύκνος κτλ.¹

Τὸ μέσατος ἕμως εἶναι λέξη μόνο ποιητικὴ καὶ ὁ τρόπος πάλι, ὁ γραφέας νὰ μὴ σημειώσῃ ἀμέσως μετὰ τὸ ὄνομα τοῦ Σοφοκλῆ μὲ ποιά τετραλογία συναγωνίστηκε, ἀλλὰ νὰ τὴ φυλάξῃ γιὰ τὸ τέλος, ἂν μάλιστα τὸν συνδυάσουμε καὶ μὲ τὸ φαινόμενο τῆς «διαγραφῆς», εἶναι κατὰ τὴ γνώμη μου ὄχι μόνο παράξενος, ἀλλὰ καὶ ἀρκετὰ ἀπίθανος.

Πιστεύω πὼς Μέσατος εἶναι τὸ ὄνομα τοῦ τρίτου τραγικοῦ. Τῆ μνεΐα τοῦ ποιητῆ αὐτοῦ τὴν ξαναβρῆκα, παράλληλα καὶ ἄσχετα μὲ τὸν Davison², στὸν γνωστὸ κατάλογο τῶν νικητῶν τῶν τραγικῶν ἀγώνων, κολοβωμένη ὡς τὴν κατάληξιν -τος³. Ὁ τραγικὸς αὐτός, τοποθετημένος ἀνάμεσα στὸ Σοφοκλῆ καὶ στὸν Ἀριστία, πρέπει νὰ νίκησε δύο ὡς τέσσερις φορές, καὶ τὴν πρώτη νίκη του νὰ τὴν κέρδισε μετὰ τὸ 468. Αὐτὸν τὸ Μέσατο θυμᾶται συγκεχυμένα καὶ ὁ συγγραφέας τῶν Ἐπιστολῶν τοῦ Εὐριπίδου, ἂν καὶ δὲν ἀποκλείεται ν' ἀναφέρεται σ' ἕναν πραγματικὸ ὁμώνυμό του, τῆς ἴδιας οἰκογένειας, σύγχρονο τοῦ Εὐριπίδου καὶ τοῦ Ἀγάθωνα.

Ἡ «διαγραφῆ» πρέπει νὰ ἐξηγηθῆ κατὰ τὸν ἀκόλουθο τρόπο ἴσως: ὁ γραφέας μετὰ τὸ ὄνομα τοῦ Σοφοκλῆ ξέχασε νὰ σημειώσῃ τὴν τετραλογία του· γιὰ νὰ διορθώσῃ τὴν παράλειψιν αὐτὴ τὴν προσθέτει ἀμέσως μετὰ τὸ ὄνομα τοῦ τρίτου τραγικοῦ, καὶ, γιὰ ν' ἀποφύγῃ τὴ σύγχυση, τὴ χαρακτηρίζει: μ' ἕνα παραπεμπτικὸ σημάδι, ποῦ ἀντίστοιχό του θὰ ἔπρεπε νὰ δεχτοῦμε πὼς σημειωνόταν καὶ μετὰ τὴ λ. Σοφοκλῆς. Στὸ τέλος ἀναφέρει τὰ ἔργα τοῦ Μέσατου. Ἔτσι ἀποχτοῦμε τὸ ἀκόλουθο σχῆμα:

¹ B. Snell, *Gnomon* 1953, 439.

² *The Class. Review* 67 (1953) 144.

³ IG II¹ 977, 6. Ὁ Schmid δ.π. 1, 2, 178 συμπληρώνει δοκιμαστικὰ Μέλη]τος.

Ἐνίκα Αἰσχύλος Ἰκέτισι, Αἰγυπτίοις, Δαναῖσι, Ἀμυμώνῃ σατυρικῇ· δεύτερος Σοφοκλῆς Ναυπλίῳι, —, Βάκχαις, Κωφοῖς σατύροις· τρίτος Μέσατος Ποιμέσι, Κύκνοι, —, — σατυρικῶι.

Ἡ λύση αὐτή, πού δίνει ἀπάντηση καί στό πρόβλημα τῆς «διαγραφῆς», ἔχει ἓνα μειονέκτημα: τὸ κολοβὸ -μέσι δύσκολα μπορεῖ νὰ συμπληρωθῇ ἀλλιῶς ἀπὸ Ποιμέσι, καί Ποιμένες εἶναι τίτλος μαρτυρημένος μιᾶς τραγωδίας τοῦ Σοφοκλῆ. Καί ἐπειδὴ τὸ ἀπ. 460 (=Ἡσυχ. 3 σ. 437, Φωτ. Λεξ. σ. 493, 13) παρουσιάζει τὸν Κύκνο νὰ μιλή—γι' αὐτὸ καί ὁ Welcker τὸ ἀπέδωσε στοὺς Ποιμένες—, εἶναι φυσικὸ καί ὁ τίτλος Κύκνος· τοῦ παπύρου μας νὰ παρουσιάζεται πῶς ἐνισχύει τὴ γνώμη πῶς καί ἐδῶ ἔχουμε νὰ κάνουμε μὲ σοφόκλειες τραγωδίες.

Στὴν πολὺ δικαιολογημένη αὐτὴ ἀντίρρηση θὰ ἤθελα ν' ἀντιτάξω τοὺς ἀκόλουθους συλλογισμούς: Τίτλοι τραγωδιῶν ἀπὸ τὴ μόνιμη ἢ καί τὴν πρόσκαιρη ἀπασχόληση τῶν προσώπων πού ἀποτελοῦν τὸ χορὸ εἶναι: κάτι πολὺ συνηθισμένο στὴν παλαιότερη τραγωδία¹. Καί ὅπως ξέρουμε Ὑδροφόρους καί ἀπὸ τὸν Αἰσχύλο καί ἀπὸ τὸ Σοφοκλῆ, τὸ ἴδιο τίποτε δὲν ἐμποδίζει νὰ ἔχουμε Ποιμένες ἀπὸ δύο τραγικούς. Ὅποιος διστάζει νὰ παραδεχτῇ τὸν Μέσατο συγγραφέα τῶν Ποιμένων, ἂς σκεφτῇ τί θὰ ἔκανε ἂν ἔβρισκε στὸν πάπυρό μας τὸν τίτλο Βάκχαι ἀπομονωμένον καί χωρὶς τὸ ὄνομα τοῦ συγγραφέα του. Οὔτε γιὰ μιὰ στιγμή δὲ θὰ τοῦ περνοῦσε ἀπὸ τὸ νοῦ πῶς ἔχει νὰ κάνῃ μὲ ἔργο τοῦ Σοφοκλῆ, τὴ στιγμή πού ξέρουμε τοὺς πιὸ πολλοὺς τίτλους τῶν τραγωδιῶν του, καί ἀπὸ τὴν ἄλλη ὁ τίτλος εἶναι μαρτυρημένος γιὰ τὸν Αἰσχύλο καί τὸν Εὐριπίδη. Μὲ ποιὸ δικαίωμα θ' ἀπρκειόσσουμε τώρα ἀπὸ τὸν Μέσατο τοὺς Ποιμένες, τὴ στιγμή πού μόλις σήμερα βεβαιωνόμαστε γιὰ τὴν ὑπαρξή του, καί ἀπὸ τὰ ἔργα του δὲν ξέρουμε τίποτα; Καί ἕμεις πρέπει νὰ νίκησε τουλάχιστο δύο φορές καί νὰ ἀγωνίστηκε βέβαια πολὺ περισσότερες.

Γενικά, ἡ ἱστορία τῆς τραγωδίας στό πρῶτο μισὸ τοῦ 5ου αἰώνα μένει ἀκόμα πολὺ σκοτεινὴ. Γιὰ τὸν Εὐδέτη, πού νίκησε κι' αὐτὸς τουλάχιστο μιὰ φορά, καί γιὰ τὸ Νόθιππο, τὸ νικητῆ τοῦ 469, δὲν ξέρουμε ἀπολύτως τίποτα. Ἀπὸ τὸν Πολυφράσμονα, τὸ γιὸ τοῦ Φρυνί-

¹ Ὁ Lobel διάβασε *Κυκλωπι*.

² Θέσις: Ἱερεῖς. Πρατίνης: Παλαισταὶ Σάτυροι. Φρύνιχος: Σύνθωκοι. Αἰσχύλος: Βάκχαι, Δικτυουλκοί, Διονύσου τροφοί, Θαλαμοποιοί, Θεωροί, Ἱέρειαι, Ἰσθμιασταί, Κήρυκες σάτυροι, Ὀστολόγοι, Τοξότιδες, Ὑδροφόροι, Χοηφόροι, Ψυχαγωγοί. Σοφοκλῆς: Αἰχμαλωτίδες, Ἀχιλλέως Ἐρασταί, Ἰχνησταὶ Σάτυροι, Μάντις, Ἐοκνοφόροι, Πλόντριαι, Ποιμένες, Ριζοτόμοι, Σύνδειπνοι, Σφυροκόποι, Τυμπανισταί, Ὑδροφόροι.

χου, ξέρουμε τὸν τίτλο μιᾶς μόνο τριλογίας, ἀπὸ τὸν παλαιότερο Χοιρίλο, ποὺ κι' ἂν δὲν ἔγραψε τὰ 160 ἔργα ποὺ τοῦ ἀποδίδουν ὁ Ἡσυχίος καὶ ἡ Σούδα, νίκησε πάντως 13 φορές, γνωρίζουμε τὸν τίτλο μιᾶς μόνο τραγωδίας, τῆς Ἄλόπης. Γιὰ τὸν Πρατίνα, ποὺ ἀναφέρεται πῶς ἔγραψε 18 τραγωδίες καὶ 32 σατυρικά δράματα, τὰ τελευταῖα μάλιστα εὐρήματα μᾶς ἔδωσαν τοὺς τίτλους δύο ἀκόμα ἔργων τοῦ ἔξω ἀπὸ τ' ἄλλα δύο ποὺ ξέραμε¹.

Στὴν πρώιμη ἱστορία τῆς ἑλληνικῆς τραγωδίας πρέπει, νομίζω, νὰ συνηθίσουμε νὰ βάζουμε πολὺ περισσότερα ἐρωτηματικά ἀπ' ὅ,τι κάνομε ὡς τώρα, ἔδηγημένοι ἀπὸ τὶς ἐλάχιστες σχετικὲς ἀρχαῖες μαρτυρίες καὶ παρασυρμένοι ἀπὸ τὴ φυσικὴ τάση νὰ δεχτοῦμε μιὰν ὅσο γίνεται πιὸ κανονικὴ ἐξέλιξη. Κατὰ τὴ γνώμη μου ἡ ἐξέλιξη αὐτὴ δὲν προχωροῦσε ἴσια γραμμῇ. Γίνονταν καὶ πολλὲς δοκιμαστικὲς ἀπόπειρες εἴτε στὴ μορφὴ εἴτε στὸ περιεχόμενο (πρβ. τὶς ἀπόπειρες τοῦ Φρυνίχου νὰ θεσπίσῃ καὶ τὴν ἱστορικὴ τραγωδίαν μόνον ὁ Αἰσχύλος τὸν ἀκολούθησε μιὰ φορά). Ἀκόμα πιὸ συχνὰ θὰ γίνονταν ἐπιστροφές σὲ παλαιότερους τρόπους, εἴτε γιὰ τὸ ὕλικὸ τὸ ἀπαιτοῦσε ἢ καὶ τὸ ἀνεχόταν μόνον, εἴτε γιὰ τὸ τραγικὸς ἀποφάσιζε ν' ἀγωνιστῇ μὲ ἔργα σχεδιασμένα σὲ πιὸ παλιὰ χρόνια. Ἔτσι, νομίζω, πρέπει νὰ ἐξηγήσουμε τὸν ἀρχαῖκὸ χορὸ τῶν πενήντα Δαναΐδων καὶ τὴ φειδωλὴ χρῆση τοῦ δεύτερου ὑποκριτῆ στὶς Ἰκέτιδες, ποὺ, ὅπως βλέπουμε τώρα, πρέπει νὰ τοποθετηθῇ ἀπὸ τὸ 475 καὶ κάτω. Κι' ἂν στὴν τριλογία ποὺ περιέχει τοὺς Πέρσες (472), ἀκολουθώντας τὴν τεχνικὴν τοῦ Σοφοκλεῖ, ὁ τραγικὸς μᾶς διασπᾶει τὴν ἐνότητα τοῦ μύθου, αὐτὸ δὲ θὰ πῆ πῶς ἀργότερα δὲν μπορούσε νὰ ξαναγυρίσῃ στὸ παλιὸ σύστημα, ὅπως ἄλλωστε δείχνει καὶ ἡ Ὁρέστεια.

Μὲ τὰ στοιχεῖα ποὺ ἔχουμε τώρα στὴ διάθεσή μας μπορούμε νὰ προχωρήσουμε στὴν ὀριστικὴ χρονολόγησι τῆς τετραλογίας τῶν Δαναΐδων; Φοβοῦμαι, ὄχι. Ἄν ἀλήθεια στὸν πρῶτο στίχο τοῦ παπύρου ἡ μόνη δυνατὴ συμπλήρωσις ἦταν: ἐπὶ Ἀρχεδημίδου, τότε ἡ χρονολόγησι στα 464/3 θὰ ἦταν σίγουρη. Αὐτὴ τὴ συμπλήρωσις φαίνεται νὰ προτιμᾷ ὁ Davison². Ὡς ἐπιχείρημα ποὺ ἐνισχύει τὴν ἀποψήν του θὰ μπορούσε νὰ φέρῃ καὶ τὸ ὅτι πολλοὶ φιλόλογοι τοῦ περασμένου αἰῶνα³ χρονολογοῦσαν τὶς Ἰκέτιδες ἀνάμεσα στα 465 καὶ στα 460, τὴν ἐποχὴν ποὺ ὁ σύνδεσμος ἀνάμεσα στοὺς Ἀθηναίους καὶ στοὺς Ἀργεῖους εἶχε γίνει

¹ Ἰεὺς πιὸ κάτω, σ. 170-171.

² The Class. Review 67 (1953) 144.

³ A. Boeckh, K. O. Müller, H. Diehls, N. Wecklein. Ἰδεὺς Schmid, 8.π., σ. 194, ὁπ. 2.

πιό στενός. 'Ωστόσο—ίσως, τ' ὁμολογῶ, γιατί βαραίνει ἀκόμα πάνω μας ἡ παλιὰ πίστη στὴν πρωιμότητα τοῦ ἔργου—ἡ τοποθέτηση τῆς τριλογίας τόσο ἀργά, σχεδὸν δέκα χρόνια μετὰ τοὺς Πέρσες καὶ μόλις πέντε πρὶν ἀπὸ τὴν 'Ορέστεια, μοῦ φαίνεται ἀρκετὰ ἀπίθανη. Τὸ ἴδιο ἀπίθανη θὰ ἦταν καὶ ἡ σκέψη, στὴν ἐπιθυμία μας νὰ χρονολογήσουμε τὶς 'Ικέτιδες ὅσο μπορούμε ωρύτερα, νὰ δεχτοῦμε πὼς ἔχουμε νὰ κάνομε μὲ τὴν πρώτη ἐμφάνιση τοῦ Σοφοκλῆ στὸ θέατρο¹.

Ἐπιπλέον διστάζει νὰ κατεβῆ ὡς τὰ 464/3, εἶναι ἀναγκασμένος νὰ περιοριστῆ ἀνάμεσα στὰ 475 καὶ στὰ 470², λίγο πρὶν ἢ λίγο ὕστερα ἀπὸ τοὺς Πέρσες καὶ ἀπὸ τὸ πρῶτο ταξίδι τοῦ Αἰσχύλου στὴ Σικελία. 'Ἐκεῖ περιορίζομαι κι' ἐγώ, χωρὶς ἀπόλυτη βεβαιότητα.

2. Πρατίνας - 'Αριστίας

Οἱ γραμματολόγοι ἀναφέρουν δύο μόνο γνωστούς τίτλους ἀπὸ ἔργα τοῦ Πρατίνα, τῆς τραγωδίας Καρυάτιδες ἢ Δύσμαιναι καὶ τοῦ σατυρικοῦ δράματος Παλαισταί³. Ὁ τίτλος τοῦ σατυρικοῦ μᾶς εἶχε παραδοθῆ στὴν ἀρχαία ὑπόθεση τῶν 'Ἐπιτὰ ἐπὶ Θήβας τοῦ Αἰσχύλου: *ἐνίκα* (Αἰσχύλος) *Δαίῳ, Οἰδίποδι, 'Ἐπιτὰ ἐπὶ Θήβας, Σφιγγὶ σατυρικῆι. Δεύτερος 'Αριστίας Περσεῖ, Ταντάλωι, Παλαισταῖς σατύροις τοῖς Πρατίνου* <τοῦ> *πατρὸς...* Ὁ 'Αριστίας, ὁ γιὸς τοῦ Πρατίνα, εἶχε λοιπὸν διδάξει ἕνα σατυρικό τοῦ πατέρα του, οἱ τραγωδίες τῆς τετραλογίας ὅμως—τῆς μᾶς τὸ ὄνομα ἔχει παραλειφτῆ—ἦταν δικές του⁴.

Ἡ ἀλήθεια εἶναι πὼς ἡ διατύπωση εἶναι τέτοια πὸς θὰ μπορούσαμε καὶ τὶς τραγωδίες νὰ τὶς ἀποδώσουμε στὸν πατέρα, ἀνὰ ἀπὸ τὴν θεωρήσουμε πὼς ὁ προσδιορισμὸς *τοῖς Πρατίνου* <τοῦ> *πατρὸς* ἀναφέρεται καὶ στὶς τρεῖς (τέσσερις) προηγούμενες δοτικές. Ἡ σκέψη ὅμως πὼς ὁ Πρατίνας ἦταν περίφημος γιὰ τὰ σατυρικά του δράματα πιὸ πολὺ καὶ ἡ τοποθέτηση τοῦ προσδιορισμοῦ στὸ τέλος ἐδήγησε τοὺς φιλολόγους νὰ τὸν συνδέσουν μόνον μὲ τὸ *Παλαισταῖς σατύροις*, κι' ἔτσι ν' ἀφήσουν τὶς τραγωδίες στὸν 'Αριστία⁵.

Ἐπιπλέον ἡ γνώμη αὐτὴ δὲν ἦταν σωστὴ μᾶς τὸ δείχνει μιὰ ὑπόθεση

¹ Ἐὰν ὁ Σοφοκλῆς, ὅπως πιστεύω (ἰδὲς πιὸ πάνω), συναγωνίστηκε μὲ τὴν τετραλογία Νάυπλιος, — Βάκχαι, Κωφοὶ Σάτυροι, τότε εἶναι ἀπίθανο μὲ τὸ πρῶτο του κίβλας παρουσίᾳ ν' ἀρχίσει δράμα πρὸς δράμα ἀγωνίζεσθαι.

² Ἡ τριετία 469-467 ἀποκλείεται: στὰ 469 νικᾷ ὁ Νόθιππος (IG II¹ 977, 4), στὰ 468 ὁ Σοφοκλῆς (γιὰ πρώτη φορά—μὲ τὸν Τριπτόλεμο!), στὰ 467 ὁ Αἰσχύλος μὲ τοὺς 'Ἐπιτὰ ἐπὶ Θήβας.

³ Πρβ. W. Schmid, Griech. Literaturgeschichte 1, 2, 178.

⁴ Πρβ. W. Schmid, ὁ. π., σ. 181 καὶ 208 ὅσοι 7.

⁵ ἔτσι καὶ ὁ Nauck στὰ F' TG².

τοῦ Λαῖτου τοῦ Αἰσχύλου, ποῦ βρέθηκε σὲ πάπυρο ὀξυρυγγιανῶ και δημοσιεύτηκε τώρα τελευταία¹:

ἔδιδάθη ἐπὶ Θεαγ]ενίδου Ὀλ[υ]μπιάδος [ση ἔτει] α' [,
ἐνίκα Αἰσχύλος Δαῖωι Οἰδ[ί]ποδι Ἐπ[τά] ἐπὶ Θήβας
Σφιγγὶ σατυρικῆι] δεύτερος Ἀριστίας ταῖς τοῦ πα
τρὸς αὐτοῦ Πρατίνου]ν τραγωδ[ί]αις τρί[τ]ος [Πο]λυ
φράδμων Φρονίχου] Λυκουργε[ί]αι τετ[ρ]αλογίαι[

Οἱ συμπληρώσεις ἀνήκουν στὸν Lobel και στὸν Snell². Μόνο στοὺς στ. 1-2 ὁ Snell γράφει: ση, ἐνίκα| Αἰσχύλος Εὐφορίωνος. Ἡ χρονολογία ὁμῶς δίνεται κανονικὰ σὲ θρακική, ὄχι γενική ('Ὀλυμπιάδος), κι' ἔτσι στὸ φροντιστήριό μας συμπληρώσαμε ἔτει] α', ὅπως ἀκριβῶς τὸ ζητοῦσε ὁ Μαζοσι στὴν ἔκδοσή του, στὸ ὁπόμημα τῆς διδασκαλίας (σ. 109).

Δὲ χωρεῖ λοιπὸν ἀμφιβολία πῶς και οἱ τραγωδίες Περσεὺς και Τάνταλος ἀνήκουν στὸν Πρατίνου, ὄχι στὸν Ἀριστία. Φυσικά, ἡ διαπίστωση αὐτὴ δὲ μᾶς φανερώνει τίποτε ἀπὸ τὴν τέχνη τοῦ μεγάλου ἀνταγωνιστῆ τοῦ Αἰσχύλου. Εἶναι ὁμῶς τόσο λίγα ὅσα ξέρουμε γι' αὐτόν, ὥστε και ἡ νέα αὐτὴ γνώση νὰ μᾶς εἶναι πολὺτιμη.

3. Μαγνάδι

Στὸ στ. 537 τῶν Περσῶν τοῦ Αἰσχύλου τὸ χειρόγραφο τῆς Χαϊδελεβέργης (Heidelberg. Palat. 18, ἀπὸ τὸν 14^ο αἰῶνα) δίνει τὴ γραφὴ:

^δ
καλύπτας μαγνα κατερεικόμεναι (ἀντὶ: καλύπτρας κατερεικόμεναι). Ὁ Wilamowitz, στὸ κριτικὸ ὑπόμημα τῆς ἔκδοσής του, τονίζει πῶς δὲν μπορεῖ νὰ καταλάβῃ μὲ ποιὸν τρόπο ἔγινε ἕνα τέτοιο λάθος³. Εἶναι φανερὸ πῶς ἀπορεῖ μὲ τὴν παρουσία τῆς ἀγνωστῆς του λέξης μαγνάδι. Γιὰ ἕναν Ἕλληνα ὁμῶς ἡ πλάνη τοῦ γραφέα εἶναι εὐκόλο νὰ ἐξηγηθῆ. Γιατὶ δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία πῶς ἔχουμε νὰ κάνουμε μ' ἕνα γλῶσσημα ποῦ κατὰ λάθος χώθηκε μέσα στὸ κείμενο τοῦ τραγικοῦ: καλύπτρας, μαγνάδια.

Στὰ νεώτερα χρόνια τὸ μαγνάδι (= ὕφασμα λεπτὸ, κεφαλομάντηλο, βέλο) ἔχει ἱστορία κάπως περίεργη. Ὅπως μὲ πληροφορεῖ ὁ σεβαστὸς φίλος Μανόλης Τριανταφυλλίδης, ἡ λέξη, χρησιμοποιομένη ἀπὸ τοὺς δημοτικιστῆς, ἔγινε ἕνας ἀπὸ τοὺς κύριους στόχους τῶν ἀρχαῖστων στὴν ἀρχὴ τοῦ αἰῶνα μας και δέχτηκε ἀφθονα τὰ βέλη τους. Καὶ ὁ Χατζι-

¹ Ox. Pap. XX (1952), ἀρ. 2256, ἀπ. 2.

² Gnomon 25 (1953) 438.

³ καλύπτας μαγνα κατερεικόμεναι Η εἰς ἄγνωστον.

δάκις τὴ χαρακτηριστίζει «ἐλλεινὸν λεξείδιον», κατατάζοντάς τὴν ἀνάμεσα στοὺς τύπους Παρθενός, Ἀχιλλέας, ἀβγή, ὄνισσα, ζυιάζει κτλ.¹

Ἀργότερα πιστοποιήθηκε πὼς ἡ λέξις παρουσιάζεται συχνὰ στὰ μεσαιωνικὰ μυθιστορήματα τοῦ 14ου αἰώνα: Καλλ. Χρυσ. 1878, Λύδ. Ροδάμν. (ἀρκετὲς φορές)², Δυστ. Εὐτυχ. Α 608, Β 508, καὶ σὲ ὑστερότερα κείμενα³. Καὶ σήμερα ζεῖ ὡς ἰδιωματικὴ λέξις⁴. Καὶ τὸ χειρόγραφο τοῦ Αἰσχύλου ἀνήκει στὸν 14ο αἰώνα, ἡ λέξις ὅμως, μὲ τὴν ἴδια ἀκριβῶς σημασία ὅπως σήμερα, πρέπει νὰ εἶναι πιὸ παλιὰ ἀπὸ αὐτό, γιατί ἡ παρεῖσφρησή της μέσα στὸ κείμενο τῶν Περσῶν προϋποθέτει τὴν ἀντιγραφὴν της ἀπὸ ἓνα πιὸ παλιὸ χειρόγραφο ποὺ τὴ σημείωνε ὡς ἐρμῆνευμα, εἴτε στὸ περιθώριο εἴτε πάνω ἀπὸ τὴ λέξις καλύπτρας. Πόσο πιὸ πίσω πρέπει νὰ προχωρήσουμε μᾶς μένει γιὰ τὴν ὥρα ἄγνωστο.

Μὲ τὴν ἐτυμολογία τῆς λέξεως ἀσχολήθηκε ὁ Στ. Ξανθουδίδης⁵ τὴ σχέτισε μὲ τὴ λ. μαγνιά, παράγοντας καὶ τίς δύο ἀπὸ τὸ ἐπίθ. μανός (= ἀραιός). Πολὺ πιὸ λίγο πειστικὸς εἶναι ὁ Μ. Φιλήντας, ποὺ τὴν παράγει ἀπὸ τὸ ἀγνάδι (;) μὲ ἐπίδραση τῆς λ. μαντήλι⁶. Ὁ Ν. Ἀνδριώτης στὸ Λεξικό του παραπέμπει μόνον στὸν τελευταῖο.

4. Τὸ θέμα τῶν ἀντίθετων αἰσθημάτων

Σὲ μιὰν ἀνέκδοτη κερκυραϊκὴ παραλλαγή τοῦ τραγουδιοῦ τοῦ Ἐρρίκου τῆς Φλάντρας⁷ ἀναφέρεται ἔτι στὸν ἔρωτα τοῦ βασιλιᾶ τοῦ Ἐρρικῆ ἢ βασιλοπούλα ἀνταποκρίνεται μὲ τὴν ἀπέχθειά της:

δοο αὐτὸς τὴν ἤθελε καὶ ἀνάδραμ' ἢ καρδιά του,
τόσο κι' αὐτὴ δὲν ἤθελε ν' ἀκούση τ' ὄνομά του.

Ἡ ἀντίθεση αὐτὴ τῶν αἰσθημάτων ἀνάμεσα στὸν ἄντρα καὶ στὴ γυναίκα στὴν ἴδια ἀκριβῶς ἀναλογία (δοο-τόσο) ἀπαντᾷ καὶ στὴν παλαιότερη ἐρωτικὴ φιλολογία. Ἐτσι ὁ Παιουσάνιας, ἀκολουθώντας ἓνα ἀλεξαντρινό, ὅπως φαίνεται, ἐπικὸ ποίημα, ἀναφέρει γιὰ τὸν Κόρεσο καὶ

¹ Γ. Ν. Χατζιδάκι, Ἀπάντησις εἰς Κ. Krumbacher, Τὸ πρόβλημα τῆς νεωτέρας γραφομένης ἐλληνικῆς, Ἀθ. 1905, σ. 371.

² Ἴδὲς τὸ γλωσσάριο τῆς ἐκδόσεως τῆς J. A. Lambert-Van der Kolf, Amsterdam 1935.

³ Ἴδὲς τὸν Στ. Ξανθουδίδη στὴ μεγάλη ἐκδοσὴ τοῦ Ἐρωτόκριτου, Ἡράκλειον 1915, σ. 602.

⁴ Ἴδὲς τὸν Στ. Ξανθουδίδη καὶ τὴ Lambert-Van der Kolf ὁ. π.

⁵ Ὁ. π.

⁶ Μ. Φιλήντας, Γλωσσολογία καὶ Γλωσσογραφία ἐλληνικὴ, τόμ. 3, σ. 238.

⁷ Ἡ παραλλαγή βρῖσκεται στὸ χφ 96 τοῦ ΛΑ, σ. 7-11. Ἴδὲς τὸν Μ. Μαρούσακα, Λαογραφία 14 (1952) σ. 5 καὶ 7.

τὴν Καλλιρόη ὅτι ὁ πόσον ἐς Καλλιρόην ἔρωτος Κορέσω μετῆν, τοσοῦτο εἶχεν ἀπεχθείας ἐς αὐτὸν ἢ παρθένος¹. Δεύτερο παράδειγμα ἔχω νὰ φέρω ἀπὸ τὸν Ἰώσηπο: τοσοῦτον ἦν μῖσος εἰς αὐτὸν (τὸν Ἡρώδη) τῆς Μαριάμμης, ὅσος ἐκείνου πρὸς αὐτὴν ἔρωτος².

Δὲν ἀποκλείεται τὸ θέμα ν' ἀναπτύχτηκε ἀνεξάρτητα στὴν ἀρχαιότητα καὶ σὰ νεώτερα χρόνια, ἀν καὶ μοῦ φαίνεται ἀπίθανο. Ὅπως δὲ ποτε, νομίζω πὼς ἀξίζει τὸν κόπο νὰ τὸ παρακολουθήσῃ κανεὶς μέσα στὴν ἐλληνικὴ ἐρωτικὴ φιλολογία, καὶ τότε θὰ μπορούσε ἴσως νὰ πιστοποιήσῃ τοὺς κρίκους ποὺ δένουν τὸ νεοελληνικὸ τραγούδι μὲ τὸ ἀλεξαντρινὸ ἔπος.

5. Ἐέρω

Γιὰ τὴν ἑτυμολογία τοῦ ξέρω ἔχουν προταθῆ σὲ νεώτερα χρόνια δύο γνῶμες, τοῦ Γ. Ν. Χατζιδάκι, ποὺ ἀκολουθώντας τὸν Κοραῆ τὸ παράγει ἀπὸ τὸν ἀόρ. ἐξεῦρον, καὶ τοῦ Μ. Φιλίππου, ποὺ δὲν τὸ θεωρεῖ ἄλλο ἀπὸ τὸν ἐνεστ. ἐξαίρω³. Ἀπὸ σημασιολογικὴ ἀποψη καὶ οἱ δύο λύσεις εἶναι πιθανές: καὶ τὸ ἐξεῦρον καὶ τὸ ἐξαίρω μπορούσαν νὰ φτάσουν στὴ σημασία τοῦ «γνωρίζω». Ἡ πολεμικὴ ὄμως τοῦ Χατζιδάκι γιὰ ν' ἀποδείξῃ σφαιερῆ τὴν ἀναγωγὴ τοῦ ξέρω στὸ ἐξαίρω εἶναι ἀπόλυτα δικαιολογημένη. Ἀπὸ τὴν ἄλλη ὁ Χατζιδάκις δὲν κατόρθωσε, νομίζω, νὰ ἐξηγήσῃ πειστικὰ τὴν ἐξαφάνιση τοῦ β: ξεύρω - ξέρω. Ἡ καταφυγὴ του στὴν ἀνομοίωση—ἀπὸ φράσεις ὅπως: τί ξεύρεις, βρὲ σύ, ἦ: ξεύρεις βέβαια κτλ.—δὲ λύνει τὸ πρόβλημα, γιατί τὸ ρῆμα, τόσο συνηθισμένο ἄλλωστε, σπάνια τυχαίνει νὰ συνδυάζεται μὲ λέξεις μὲ τὸ συμφωνικὸ σύμπλεγμα βρ ἢ καὶ μὲ ἀλλεπάλληλα β. Οὔτε τοῦ Σ. Τραχίλη⁴ ἢ ἐξηγήσῃ μπορεῖ νὰ ἱκανοποιήσῃ, ὅτι δηλαδὴ τὸ ξεύρω ἔγινε ξέρω, γιατί ὁ τύπος μὲ τὸ β θεωρήθηκε λόγιος, ἐπειδὴ κανένα νεοελληνικὸ ρῆμα δὲ λήγει σὲ -έβρω. Γιατί οὔτε σὲ -έρω λήγουν τὰ νεοελληνικὰ ρήματα. Ἐξω ἀπὸ τὸ μέσο χαίρομαι, τὰ παραδείγματα ποὺ προσάγει λήγουν σὲ -έρονω, ὅχι σὲ -έρω (φέρνω, δέρονω κτλ.).

Κατὰ τὴ δική μου γνώμη ἔχουμε νὰ κάνουμε μὲ ἀπλοποίηση τῶν δυσπρόφερτων συμφωνικῶν συμπλεγμάτων μέσα στὸ ἐσωτερικὸ τῆς λέ-

¹ Πaus. 7, 21, 1 κέ. Ἰδὲς καὶ Ι. Θ. Κακριδῆ, Ὀμηρικὲς Ἑρευνες Ἀθ. 1944, σ. 202 κέ.

² Ἰωσήφ. Περὶ ἰουδ. πολέμου 1, 435 (5, 91 Ν.).

³ Α. Κοραῆς, Ἀτακτα 5 (1835) 254. Γ. Ν. Χατζιδάκις, Λεξικογραφ. Ἀρχ. 6 (1923) 6-12. Πρακτ. Ἀκαδ. Ἀθην. 1 (1926) 64-68. Μ. Φιλίππου, Γλωσσολογία καὶ Γλωσσολογία ἐλληνική, τόμ. Α', Ἀθ. 1924, σ. 104-114. Πρβ. καὶ Ν. Ἀνδριώτη, Ἑτυμολογικὸ Λεξικὸ τῆς κοινῆς νεοελληνικῆς, Ἀθ. 1951, σ. 167.

⁴ Ἀθηνᾶ 45 (1933) 221.

ξης αὐτῆς. Στὸ δισύλλαβο ξεύρω συσσωρεύονται πολλα σύμφωνα (κσ-βρ), κάτι πού ἢ νεοελληνική γλώσσα γενικά τὸ ἀποκρούει. Πρβ. *πρύμνα-πρύμα, αὐξαίνω-ἀξαίνω, σικχαίνομαι-σιχαίνομαι, ζεύγλα-ζεύλα, ὀφθαλμός-ὀθαλμός* (N. Ἑλληνομν. 1, 441)'. Ἐδῶ ἔχουμε νὰ κάνουμε μ' ἓνα γλωσσικὸ φαινόμενο πού, ὅσο ξέρω, δὲν ἔχει ἀκόμα μελετηθῆ στὰ νεοελληνικά.

Δυστυχῶς ἡ ἀπλοποίηση εἰδικὰ στὸ σύμπλεγμα κσ-βρ > κσ-ρ δὲν μπορεῖ νὰ βεβαιωθῆ σίγουρα καὶ σὲ ἄλλα παραδείγματα. Στὰ ρήματα π. χ. *ξεβραχιάζω, ξεβρωμίζω* κτλ. τὸ ἀπλὸ ρήμα, ζωντανὸ πάντα στὴ συνείδηση τοῦ ἡμιλητῆ, ἐμποδίζει τὸ σύνθετο νὰ ἀπλοποιηθῆ καὶ νὰ καταστρέψῃ τὴ μορφή τοῦ ἀπλοῦ (**ξεραχιάζω, *ξερωμίζω*). Ὡστόσο, ἴσως νὰ ὑπάρχῃ ἓνα παράδειγμα ἀκόμα, ἔξω ἀπὸ τὸ *ξέρω*:

Σήμερα χρησιμοποιοῦμε τὸ ρ. *ξερνῶ* καὶ γιὰ τὴ θάλασσα, ὅταν ὕστερα ἀπὸ τρικυμία ἀφήνει στὸ γιὰλδ ὅ,τι βρισκόταν πρὶν μέσα στὰ κύματα, φύκια, ξύλα κλπ. Μήπως ὁ ἀόρ. *ἐξέρασα*, ἀπ' ὅπου σχηματίστηκε ἀναδρομικὰ ὁ ἐνεστ. *ξερνῶ*, δὲν εἶχε ἀρχικὰ καμιά σχέση μετὸν *ἐξέρασα* τοῦ *ἐξεράω*, μόνον ἦταν ὁ *ἐξέβρασα* τοῦ *ἐκβράζω*;

Ἡ ἀπλοποίηση τοῦ *ξεύρω* σὲ *ξέρω* εὐκολύνθηκε, πιστεύω, καὶ ἀπὸ τὸ ὅτι τὸ ρήμα παρουσιάζεται συχνὰ καὶ ὡς παρενθετικὸ (π. χ. ὁ *Γιώργης πῆγε, ξέρεις, στὴν Ἀθήνα*), καὶ στὴν περίπτωσιν αὐτῆ οἱ φωνητικὲς μεταβολὲς εἶναι πολὺ πιὸ ἀπτόμες. Δὲν ἀποκλείεται λοιπὸν ἡ ἐκπτώσιν τοῦ β νὰ παρουσιάστηκε ἀρχικὰ στὸ παρενθετικὸ *ξέρω* καὶ ἀπὸ ἐκεῖ ἔπειτα ν' ἀπλώσῃ σὲ δλόκληρη τὴ χρῆσιν του.

I. Θ. ΚΑΚΡΙΑΔΗΣ

ΔΙΟΓΘΩΣΗ ΧΩΡΙΟΥ

(*Διογένους ἐπιστολὴ λζ' στ. 38, σ. 251 Hercher*)

Στὸν τελευταῖο τόμο τῆς Ἀθηνᾶς (57, 1953, 69-77) δημοσιεύεται μελέτη τοῦ κ. Δημ. Α. Τσίριμπα, Κριτικὰ εἰς Διογένους ἐπιστολάς. Οἱ παρατηρήσεις τοῦ συγγραφέα ἀναφέρονται σὲ 18 χωρία τῶν ἐπιστολῶν, κι' ἀπ' αὐτὲς μιὰ μπορεῖ νὰ γίνῃ δεκτὴ, γιὰτὶ καὶ παλαιογραφικὰ εἶναι δικαιολογημένη καὶ τὸ νόημα τοῦ χωρίου βελτιώνει ἀποφασιστικὰ: Ὀδυσσεά τε τὸν Δαέρτου ἐξ Ἰλίου οἴκαδε ὑποστρέψαντα φάροι ῥωγαλέω, ἱπποῦ καὶ κεινοῦ ἀναμέστω (ἐπιστ. ιδ' στ. 19-20=Ἀθηνᾶ σ. 73, ἀρ. 11). Ἡ πρότασιν τοῦ κ. Τσίριμπα νὰ γράψουμε *ἐπιστρέψαντα*

¹ Σὲ χφ τοῦ Πέτρου τοῦ Ζυφομούστου.

ἀντί ὑπο- είναι περιττή, ἢ διόρθωση ὅμως τοῦ ἱπνοῦ σὲ πίνου εἶναι πολὺ σωστή, ἔστω κι' ἂν ἡ δικαιολόγησή της γίνεται μὲ τρόπο πού δὲν εἶναι παλαιογραφικὰ σωστός («ἐνθα μόνον ἀπλοῦς ἀναγραμματισμὸς τῶν δύο πρώτων γραμμῶν γίνεται πὶ ἀντί ιπ»): ἐδῶ ἔχουμε παρανόγνωση τοῦ ΠΙ σὲ ΙΠ στὴ μεγαλογράμματη γραφή, ὅπου ἦταν εὐκολο μιὰ ἀπὸ τὶς τρεῖς κἀθετες κεραῖες νὰ θεωρηθῇ Ι ἀρχικό, ἐνῶ ἦταν ἡ πρώτη κεραία τοῦ Π.

Τὸ ἄρθρο τοῦ κ. Τσίριμπα γίνεται ἀφορμὴ νὰ ἐπιχειρήσουμε τὴν ἀποκατάσταση ἑνὸς δυσνόητου χωρίου τῆς λζ' ἐπιστολῆς, ὅπου τὸ κείμενο περιέχει μιὰ ἀκατανόητη λέξη βαριασσοου (σ. 251 στ. 38 κλιναὶ γὰρ ἐξέσιρωντο σφόδρα πολυτελεῖς καὶ τραπέζαι ινες ἐν τῷ κατασκευῶν ἔκειντο, αἶ μὲν ἐκ βα ρ ι α σ σ ο ο υ, αἶ δὲ ἐκ σφενδαμνίνων ξύλων). Ὁ κ. Τσίριμπα προσθέτει (σ. 73 - 74): «ὁ Hercher ἐν adnotationi critica [sic] ... γράφει κυπαρισσίων. Μετὰ πολλῆς ἐπιφυλάξεως προτείνω τὴν γραφὴν μαρμάρου...». Ἀναγνωρίζει ὅμως ὅτι ἡ διόρθωσή του παρουσιάζει παλαιογραφικὲς δυσκολίες, «ἀλλ' εἶναι μᾶλλον ἀνεκτὴ, λαμβανομένης ὑπ' ὄψιν τῆς παρ' ἀρχαίοις τεχνικῆς συνηθείας, καθ' ἣν τὸ μάρμαρον, ὡς εὐκόλως καθαρσιζόμενον, ἐχρησιμοποιεῖτο εἰς κατασκευὴν τραπέζων» καὶ παρακάτω: «αἶ ἐκ μαρμάρου τραπέζαι εἶναι εὐθηγότεραι καὶ εὐτελέστεραι τῶν ἐκ σφενδαμνίνου ξύλου» (σ.74). Ἡ διάθεσή του νὰ προτείνῃ ἄλλη διόρθωση (ἀρίας, πύξου), «ἂν μὴ παλαιογραφικῶς ἐκλυδόμενη», δὲν λαμβάνει ὑπ' ὄψιν τὴ συντακτικὴν δυσκολίαν· δὲν εἶναι δυνατὸ ἐδῶ νὰ μποῦν χωρὶς διάζευξη δυὸ εἶδη δένδρων, ἀλλὰ μόνον μὲ διάζευξη (αἶ μὲν ἐξ ἀρίας ἢ πύξου, αἶ δὲ ἐκ σφενδ. ξύλων).

Γι' αὐτὸ, μὲ βᾶση τὴν ἀντίθεση ὀλικῶν πού προϋποθέτει ἡ φράση αἶ δὲ ἐκ σφενδαμνίνων ξύλων, κι' ἔχοντας ὑπ' ὄψιν τὴν πολυτέλεια τῶν μαρμαρίνων τραπέζων καὶ τὴ γενικὴ πολυτέλεια τοῦ σπιτιοῦ τοῦ Λακίδου, ὅπως τὴν περιγράφει ἡ ἐπιστολὴ τοῦ Διογένη, νομίζουμε ὅτι μπορούμε νὰ προσφέρουμε τὴ λύση τοῦ αἰνίγματος. Πρῶτα πρῶτα τὸ β' μέρος τῆς λέξης βαριασσοου (NOOY) πολὺ φυσικὰ καὶ πολὺ εὐκολα μπορεῖ νὰ θεωρηθῇ παρανόγνωσις τῆς λ. ΛΙΘΟΥ στὴ μεγαλογράμματη γραφή· τὸ ΛΙ δηλ. διαβάστηκε Ν, τὸ Θ πάλι, λίγο νὰ εἶχε ξυσθῆ στὸ κέντρο, μπορούσε νὰ διαβασθῇ Ο, κι' ἔτσι τὸ ΛΙΘΟΥ ἔγιγε ΝΟΟΥ. Ἔχουμε ἔτσι τὴν ἀντίθεση αἶ μὲν ἐκ... λίθου, αἶ δὲ ἐκ... ξύλων. Μένει τώρα νὰ βροῦμε ποιά ἦταν αὐτὴ ἡ πολυτελής πέτρα πού μᾶς χρειάζεται· ἐκ βαρείας λίθου νομίζω ὅτι δὲν θὰ μᾶς ἔλεγε τίποτε.

Ξέρουμε ὅτι ἕνα μάρμαρο εἶχε τὸ προβάδισμα στὴ λάμψη καὶ στὴν πολυτέλεια κι' αὐτὸ ἦταν τὸ πάριον, καὶ ξέρουμε ἀκόμα ὅτι ὑπάρχει μαρτυρημένος ὁ τύπος τοῦ θηλυκοῦ παρία σὲ σύναψη μὲ τὸ λίθος σὲ συγ-

γραφείς τῆς ἑλληνιστικῆς καὶ μεταγενέστερης ἐποχῆς (Θεοκρ. 6,38 λευκοτέραν αὐγὰν παρίας ὑπέφαινε λίθοιο. Στρ. 10,487 ἐν δὲ τῇ Πάρω ἢ παρία λίθος λεγομένη, ἀρίστη πρὸς τὴν μαρμαρογλυφίαν. Λουκ. Ἐρωτ. 13 Παρίας δὲ λίθου (ἢ θεός) δαίδαλμα κάλλιστον). Ἐχοντας ἀκόμα ὑπ' ὄψῃ μας ὅτι στὴ γραφῇ τῶν παπύρων εἶναι δυνατὴ ἢ παρανόγησις τοῦ Π σὲ Β, νομίζουμε ὅτι μπορούμε μὲ ἀσφάλεια ἴν' ἀποκαταστήσουμε τὸ δυσνόητο αὐτὸ χωρὶς σὲ μιὰ ὥρα καὶ σαφέστατη φράση: καὶ τραπέζαι ἐν τῷ καταντικρὺ ἔκειντο, αἱ μὲν ἐκ παρίας λίθου, αἱ δὲ ἐκ σφενδαμίνων ξύλων.

Α. Γ. ΤΣΟΠΑΝΑΚΗΣ

“ΚΡΟΥΣΤΑΛΛΕΧΡΟΙΑ,,

Τὸ δίστιχο ἀρ. 133 τοῦ χειρογράφου τῆς Βιέννης (*H. Pernot, Chansons populaires grecques des XVe et XVIe siècles, Paris 1931, σ. 92, στ. 803·4*), ἔχει ὡς ἑξῆς στὴν ἔκδοσιν τοῦ Pernot:

Ὡς πότε, κρουσταλλέχροια μου, νὰ στέκεται ὁ θυμὸς σου;
καὶ τὸ σπαθὶ στὸ χέρι σου καὶ γὼ στὸν ὄρισμόν σου.

Ὁ *Legrand* (*Recueil des chansons populaires grecques, Athènes-Paris 1894, σ. 368, ἀρ. 90*) εἶχε γράψει κρουσταλλόχροια καὶ εἶχε στίξει (σωστότερα, κατὰ τὴ γνώμη μου) μὲ κόμμα στὸ τέλος τοῦ πρώτου στίχου καὶ μὲ ἐρωτηματικὸ στὸ τέλος τοῦ διστίχου.

Τὸ κρουσταλλέχροια μου μεταφράζει ὁ Pernot: ma cristalline, ὁ *Legrand*: fille semblable au cristal. Ἡ λέξις ὅμως φαίνεται παράξενη καὶ καθόλου δημοτικὴ. Τὸ χειρόγραφο τὸ ἔχει διαβάσει σωστότερα ὁ Pernot (ἴσως καὶ τοῦ *Legrand* νὰ μὴν εἶναι: ἀνάγνωσις ἀλλὰ σιωπηρὴ διόρθωσις) ἢ γραφῇ εἶναι καθαρὴ: *κρυσταλλέχροια*¹. Ὡστόσο ἄμα προσέξουμε λίγους περισσώτερος θὰ δοῦμε πῶς τὸ ρ φαίνεται ἀνοιχτὸ πρὸς τὰ ἐπάνω, εἶναι δηλ. μᾶλλον ν: κρουσταλεχρια λοιπόν. Καὶ τὸ κρουσταλλέχρια αὐτὸ πρέπει νὰ εἶναι ἄλλος τύπος τοῦ κρουσταλλέχρια, δηλ. ὁ κοινὸς τύπος κρουσταλλένια μὲ ἀνάπτυξιν ἑνὸς γ ἐμπρὸς ἀπὸ τὸ ν. Δὲν ξέρω νὰ πῶ ἂν ἢ ἢ τόσο κοινὴ κατάληξις -ένιος λέγεται πούθεν μὲ τὸν τύπον -έγγιος, τὸ πράγμα ὅμως δὲν εἶναι ἀπίθανον. Μαρτυρημένοι εἶναι τύποι σὲ -ένιος, π. χ. ἀσημείνους καὶ ἀσ'μείνους Μακεδ. (Σιἀτίστια)

¹ Στὸ φ 230ν. Ἐχῶ ὑπόψῃ μου φωτογραφίες ἄσπρο σὲ μαῦρον ὄλου τοῦ κώδικος Βιενν. Θεολ. 244.

καὶ Θράκη πρβ. καὶ ἀσ'μείνους Θράκη καὶ ἀσ'μέριους Στερελλ., Θεσο. (Λεξ. Ἀκαδ. ἐν λ.), καὶ τὸ ἡμίφωνο j μπορεί νὰ μεταβληθῆ σὲ συμφωνικό φθόγγο, ὅπως: τὸ ὄνι > τὸ γνί (καὶ ἀπὸ κεῖ τὸ γυνί) (Χατζιδάκις ΜΝΕ 2, 322) καὶ βόηθα > βόχτα (αὐτ.), ἀετός > αἰτός > ἀγδός καὶ ἀχτός, νὰ ἰδῶ > νὰ γδῶ (Λεξ. Ἀκαδ. ἐν λλ. ἀετός καὶ βλέπω), τὰ ἐνάντια > ἀγνάντια κοκ. Σύμφωνα μὲ τὸν ἴδιο νόμο μπορούμε νὰ ἔχουμε κρουσταλλένιος > κρουσταλλένιος > κρουσταλλένιος (καὶ ἔπειτα ἴσως καὶ κρουσταλλέχνιος).

Θὰ μπορούσε νὰ ὑποθέσῃ κανεὶς ἀκόμα πὼς δὲν ἔχουμε ἐδῶ εἰδικὸ τύπο, παρὰ μόνον ἰδιότυπη γραφὴ τοῦ κοινοῦ τύπου κρουσταλλένιος. Πὼς ἢ ἰδιότυπη αὐτὴ γραφὴ προέρχεται ἀπὸ μεταγραφὴ ἀπὸ χειρόγραφο γραμμένο μὲ ἰταλικούς χαρακτήρες: crustalegnia - κρουσταλέγνια ἢ κρουσταλέχνια δὲ μοῦ φαίνεται: πιθανὸ γιὰ χειρόγραφο τοῦ πρώτου μισοῦ τοῦ 16ου αἰώνα ἀκόμα, ὅπως εἶναι τὸ χειρόγραφο τῆς Βιέννης, καὶ ποὺ ἄλλωστε πουθενὰ ἄλλοῦ δὲν παρουσιάζει κανένα τεκμήριο γιὰ κάτι τέτοιο. Ἔνα εἶναι, νομίζω, βέβαιον: ὅτι ὁ πρῶτος γραφέας δὲν ἔγραψε πάντως κρουσταλλέχροια.

ΛΙΝΟΣ ΠΟΛΙΤΗΣ

ΠΑΡΑΛΛΑΓΕΣ ΑΠΟ ΑΥΤΟΓΡΑΦΟ ΤΟΥ ΜΑΡΚΟῦ

Ἐο σεβαστὸς συναδελφός κ. Στ. Π. Κυριακίδης μοῦ παραχώρησε ἓνα τετρασέλιδο (22×17,5 ἐκ.) ποὺ προέρχεται ἀπὸ τὰ κατάλοιπα τοῦ Μιχαήλ Δέφνερ. Περιέχει ἓνα ποίημα αὐτόγραφο τοῦ Γεράσιμου Μαρκοῦ, ὅπως πιστοποιεῖται καὶ ἀπὸ τὴ γραφὴ¹. Στὸ χειρόγραφο δὲν ὑπάρχει τίτλος, ἓνα δεῦτερο ὅμως χέρι ἔχει σημειώσει στὴν ἀρχή: «Ποιήματα ἀνέκδοτα τοῦ Μαρκοῦ. (Μεταφράσεις)». Ὁ γραφικὸς χαρακτήρας τοῦ σημειώματος αὐτοῦ, ὅπως βεβαιώνει ὁ κ. Κυριακίδης, δὲν εἶναι τοῦ Δέφνερ. Στὸ χαρακτηρισμὸ *Μεταφράσεις* ἴσως νὰ παρασύρθηκε ἀπὸ τὸ θέμα. Τὸ ποίημα εἶναι πρωτότυπο τοῦ Μαρκοῦ καὶ ἔχει δημοσιευτὴ στὰ Ποιητικὰ Ἔργα, ἐν Κερκύρα 1890, στίς σσ. 234-239 μὲ τὸν τίτλο: «Ὁ πρῶτος βασιλέας τῆς Ἰταλίας». Στὴν ἐκδόση Βαλέτα, ἔ. ἀ., ξαναδημοσιεύεται στίς σσ. 105-108. Στὰ φιλολογικὰ του σημειώματα ὁ νεώτερος ἐκδότης παραπέμπει μόνον στὰ Ποιητικὰ Ἔργα καὶ σημειώνει: ἀχρονολ(όγητο). Τὸ ποίημα πρέπει νὰ γράφτηκε τὸ 1878, τὴ χρονιὰ δηλ. ὅπου πέθανε ὁ Βίκτωρ Ἐμμανουήλ ὁ Β', ὁ «πρῶτος βασιλέας τῆς Ἰταλίας» (†9 Ἰαν. 1878). Πρόσφατος ἦταν καὶ ὁ θάνατος τοῦ Κ. Κανάρη (†2 Σεπτ. 1877) ποὺ ἀναφέρει ὁ ποιητὴς σὲ μιὰ ἀπὸ τίς τελευταῖες στροφές.

¹ Βλ. π. χ. Μαρκοῦ, Ἀπαντα, ἀναστύλωσε Γ. Βαλέτας, Ἀθ. Ἐκδόσεις Πηγῆς, 1950, φωτοτυπία μετὰ σ. ις'.

Τὸ κείμενο στὸ αὐτόγραφο παρουσιάζει ἀρκετὲς παραλλαγές ἀπὸ τὸ δημοσιευμένο στὰ Ποιητικὰ Ἔργα. Θ' ἀντιπροσωπεύουν ἀσφαλῶς τὴν ἀρχαιότερη μορφή, ποὺ τὴν ἐπεξεργάστηκε καὶ τὴν ἀλλάξε ὁ ποιητὴς ὅταν ἐτοίμασε τὴν ἔκδοση στὰ Ποιητικὰ Ἔργα. Ἴδου οἱ παραλλαγές τοῦ αὐτογράφου (κρατῶ τὴν παλαικὴ ὀρθογραφία τοῦ ποιητῆ):

- Στρ. 2 *Δόξα τῆς γῆς σου ἀθάνατη,*
 Λὲν ἦταν ἀπὸ Ἑλένα
 Ἔλα τ' ἀνδρεῖα κ' ἐλεύθερα
 Παιδιά της ἐνωμένα ;
- 3, 1 *ἀριθμητα (ἀντὶ ἀμέτρητα)*
- 4, 5-6 *Τὸ μέγα θαῦμα ἰώκαμες*
 Ἔταν μετρήση ὁ νοῦς.
- 8, 4 *Καὶ ἡ κλαυτερὴ Σουπέργα¹*
- 9, 4 *Ἐποῦ ἐλπίδα νὰ μὴν ἔχη*
- 11, 1-4 *Τὸ θεῖο σου πνεῦμα, ἰώμεινε*
 Κοντὰ στὸ θρόνο ἀκόμα,
 Νὰ ἰπῆ ἔς Αὐτὴν ἀκούστηκε
 Τ' Οὐμβέρτου ἀπὸ τὸ στόμα.
- 15 *Ἄνισως καίη τὸ σκῆπτρο σου*
 Καὶ τοὺς τυράννους θάφτη,
 Μία ἡμέρα σκῆπτρο ἐγίνηκε
 Τ' ἄγριο δαυλὶ τοῦ Ναύτη...
 Σᾶς βλέπω ! ἀγκαλιαστήκετε
 Κ' οἱ δύο στὸν οὐρανό.
- 16, 1-2 *Ἐκεῖθε ἀπάνου ὦ ! κάμετε,*
 Πνεύματ' ἄγνὰ καὶ θεῖα,
- 6 *Ἔχει νὰ ζήση ἐδῶ.*

Πῶς βρέθηκε τὸ αὐτόγραφο τοῦ Μαρκοῦ στὰ κατάλοιπα τοῦ Δέφνερ δὲν μποροῦμε νὰ ποῦμε. Ἴσως νὰ τὸ ἔστειλε ὁ ποιητὴς (ἢ κανένας φίλος του) γιὰ νὰ δημοσιευτῆ σὲ κάποιο περιοδικό, πάντως βέβαια πρὶν ἀπὸ τὸ 1890, ὅταν δημοσιεύονται τὰ Ποιητικὰ Ἔργα, ἴσως γιὰ τὸ Archiv für mittel- und neugriechische Philologie (Deffner's Archiv) ποὺ ἐξέδιδε ὁ Δέφνερ τὸ 1880.

ΛΙΝΟΣ ΠΟΙΗΤΗΣ

¹ Superga εἶναι ἡ περίφημη ἐκκλησία στὸ Πιεμόντε χτισμένη ἀπὸ τὸν Vittorio Amedeo II (1731) γιὰ μαυσωλεῖο τῆς οἰκογενείας του. Στὴν ἴδια στροφῆ, στ. 1, στὴν ἀνατύπωση τοῦ Βαλέτα λάθος στὴ στίξη: "Ὅχι Σοῦ πρέπει ὁ τόπος ἀλλὰ Σοῦ πρέπει ὁ τόπος", ὅπως ἔχουν καὶ τὸ χειρόγραφο καὶ τὰ Ποιητικὰ Ἔργα.